

76 „Вісник ТНУ”, Число 48

Ярослав Федорук. Віленський договір 1656 року. Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття.— К.: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія“, 2011.— 623 с.

Монографія Ярослава Федорука присвячена подіям європейської історії середини XVII ст., безпосередньо пов'язаним з війною Богдана Хмельницького проти Речі Посполитої. У центр свого нарративу автор поставив Віленський договір 1656 р. між Річчю Посполитою і Московською державою, спрямований проти Шведського королівства. Договір став однією із знакових подій історії країн Балтійського регіону і Центрально-Східної Європи загалом, тому його причини, обставини укладання і наслідки є об'єктом постійної уваги істориків різних країн. Автор справедливо приділив велику увагу історіографії, і не лише у вступній частині книги, але й у численних екскурсах щодо окремих сюжетів. Такі історіографічні відступи є органічною частиною монографії і допомагають читачеві зрозуміти суть питань, які дискутувались істориками впродовж двох століть досліджень.

Представлений Я. Федорукем огляд джерел дає можливість ознайомитись з їх надзвичайною різноманітністю і репрезентативністю. Залучаючи різні види документів (угоди, посольські інструкції, щоденники, звіти тощо), дослідник сповна використав можливості українських, польських та російських архівів і, порівняно зі своїми попередниками, значно оновив джерельне підґрунтя дослідження. Характеристику джерел подано за дещо спрощеним, „підручковим“ поділом на архівні та друківні, хоча значно цікавішим було б ознайомитись з ними відповідно до їх походження й типології. Також не зовсім виправдано тут видається „українізація“ назв іноземних архівів.

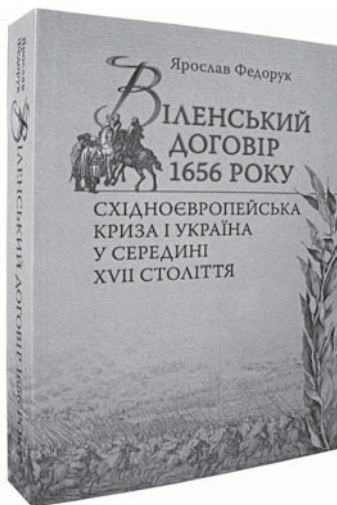
В основних розділах роботи автор скрупульозно, факт за фактом реконструював перебіг подій дипломатичної історії Центрально-Східної Європи від кінця 1654 до початку 1657 рр. та представив ключові її складові — генезу війни Речі Посполитої і Швеції, спроби посередництва Габсбургів між Річчю Посполитою і Московською державою, стосунки Стокгольма з Москвою і Військом Запорозьким, австрійсько-шведські дипломатичні зв'язки, політику Франції у регіоні тощо. Автор передав міжнародну напругу напередодні вторгнення Карла X Густава до Речі Посполитої, охарактеризував становище основних учасників подій, потенційних союзників і зацікавлених сторін, зокрема висвітлив безуспішні переговори між майбутніми противниками, стосунки Габсбургів із Яном Казимиром і Швецією восени 1655 р., позиції бранденбурзького курфюрста Фрідріха Вільгельма та Франції, московсько-литовські, московсько-шведські і московсько-австрійські переговори. Поведінка Яна Казимира і пасивність річпосполитської верхівки призвели до повного фіаско: 21 липня розпочалась блискавична військова кампанія шведської

армії, яка закінчилася окупацією Польського королівства і втечею Яна Казимира з країни. Поразка Речі Посполитої спричинила докорінний перегляд міжнародних відносин у регіоні. До розв'язання конфлікту, який набував дедалі ширшого масштабу, долучились Австрія, Франція, Пруссія-Бранденбург та інші європейські країни. Вже влітку 1656 р. впливовішою стала позиція Московської держави, яка вела успішні бойові дії на річпосполитській території і яку вже не могли ігнорувати інші учасники конфлікту. В цих умовах Україна опинилася в тіні глобальних подій у Балтійському регіоні, але про неї — як про фактор послаблення Речі Посполитої — не забули.

Віленським переговорам і договору автор присвятив окремий розділ монографії. У ньому він подав виклад обставин роботи дипломатів та докладний аналіз текстів і списків договору. Ключовим положенням останнього став антишведський союз Московської держави і Речі Посполитої: представники останньої дали згоду на можливе обрання у майбутньому московського царя на річпосполитській престолі.

Належне місце на Віленських переговорах зайняла українська тематика. Насамперед йшлося про кордон між володіннями Речі Посполитої і Московської держави, під контролем якої опинилась Гетьманщина. Однак Я. Федорук розглядає проблему кордону в Україні не лише як складову стосунків між цими державами, а загалом у контексті міжнародної політики Б. Хмельницького. Адже спроби шведського короля порядкувати на землях, які гетьман вважав зоною свого впливу, викликали вкрай негативну реакцію Б. Хмельницького, і Швеція з ситуативного союзника мало не перетворилася на противника козаків. Автор окремо з'ясовує дискусійне питання про річку Буг як західну межу козацьких територіальних претензій: він вважає, що йшлося не про Південний, а про Західний Буг. Козацька дипломатія намагалась вплинути на перебіг переговорів: Б. Хмельницький послав до Вільна свого представника Романа Гапоненка. Проте українські питання на переговорах у підсумку були визнані другорядними і їх відкладено на майбутнє — потреба спільних дій проти Швеції була для обох сторін важливішою.

На нашу думку, у книжці недостатньо уваги приділено її початку і завершенню. Монографія починається з розповіді про російське посольство до Австрії в жовтні 1654 р. Проте пояснення, чому саме вибрана ця подія, немає: у вступі лише згадується, що автор виконує свою обіцянку розвинути тематику Віленських переговорів докладніше. Очевидно, йдеться про книжку Я. Федорука, темою якої є міжнародні відносини Геть-

манщини в 1654 р.¹ і безпосереднім продовженням якої стала рецензована монографія. Попри те, її варто було б розпочати з огляду геополітичної ситуації в Центральній-Східній Європі від початку війни Б. Хмельницького або, принаймні, від Переяславської угоди.

Це стосується і закінчення монографії, наприкінці якої вміщено невеликий підрозділ під назвою „Замість висновків. Віленський договір та занепад ідеї обрання московського царя на королівство в останні місяці 1656 — протягом 1657 років“. Можливо, автор вважав достатнім, що у тексті подано проміжні, досить змістовні висновки стосовно окремих етапів. Однак загальні висновки потрібні і значною мірою напрошуються самі.

Позиція Речі Посполитої стосовно Швеції 1655 р. яскраво засвідчує, що її політична еліта в особі короля і його найближчого оточення до певної міри спровокували шведське вторгнення, але не змогли до нього приготуватись. Подібна короткозорість річпосполитського політикуму проявилась у ставленні до української проблеми напередодні й після 1648 р. Хоча після подій 1648—1652 рр. було очевидним, що продовження військового протистояння з Гетьманщиною є шляхом у нікуди, верхівка Речі Посполитої ігнорувала об'єктивну реальність і не шукала шляхів взаємоприйнятого розв'язання конфлікту. Непорушність її стереотипів щодо України та позбавлена сенсу віра в можливість відновлення колишнього „статус-кво“ переважували можливі аргументи на користь миру. Напередодні Потопу король і країна мали достат-

ньо часу (понад півроку) для вирішення питання війни й миру зі Швецією, але — так само через засліпленість Яна Казимира думками про шведську корону — не було нічого зроблено.

У середині XVII ст. Московська держава відіграла роль класичної „третьої сили“, яка довго вичікувала і, дочекавшись послаблення своїх сусідів-суперників, скористалась наслідками їхньої нерозумної політики. У цьому контексті недоречно говорити про експансіонізм Москви, оскільки остання програвала у війнах з Річчю Посполитою впродовж попередніх вісімдесяти років (від часів Стефана Баторія). Острах нової поразки був таким сильним, що московська верхівка довго не могла наважитись на наступальні дії. Однак з 1648 р. Річ Посполита не спромоглася навести лад в Україні та була втягнута в конфлікти зі своїми сусідами, а потім ще й звернулася по допомогу до Москви. У зв'язку з цим слушним видається порівняти укладення Віленського договору 1656 р. з Переяславським договором 1654 р., навколо обставин якого триває постійна дискусія. Лише через два роки після Переяслава не слабе козацтво, а ще нещодавно могутня Річ Посполита мусила підписати угоду з Московською державою, тож з огляду на це подібна політика гетьмана і його оточення виглядає дещо в іншому світлі.

Отже, у фундаментальній праці Я. Федорука подано цілісну картину міжнародного контексту існування козацької держави останніх років правління Б. Хмельницького.

Сергій ЛЕП'ЯВКО

Томаш Масарик і українці. Tomáš Masaryk a Ukrajinci. Архівні документи / Уклад та необхідні пояснення й переклади зробив Євген Топінка.— Львів: Вид-во „Центр Європи“, 2010.— 440 с.

Видання, присвячені українсько-чеським взаєминам, в Україні з'являються не часто. Для спрагло за глибокими джерелознавчими працями — йдеться про унікальне й фундаментальне видання особливої ваги для пізнання історії українсько-чеських відносин — нині з'явилася незвична й рідкісна okazія. Особливий інтерес книжка становить для дослідників міжвоєнного часу XX ст., які спеціалізуються на вивченні української еміграції в Чехословаччині та ролі в її житті, навчанні й діяльності одного з найвидатніших світових політиків нової доби, творця Чехословацької республіки і її першого президента Томаша Гаріка Масарика.

Підготував і видав цю розвідку відомий джерелознавець та історик Євген (Євжен) Топінка — людина небуденної цілеспрямованості, працьовитості та зацікавленості в історичному відтворенні українсько-чеських взаємин. Кредо вченого — різнобічність представлення явищ і повна об'єктивність у науковому висвітленні їх проблематики. Оцінюючи нову книжку дослідника — а в нього їх було кілька: крім статей і монографій, джерельні видання „Архів „Чеської Бесіди“ у Льво-

ві (1867—1937)“ та „Збірник статей і документів до історії чесько-галицьких стосунків. Частина I“ (2007), — спостерігається виняткова докладність у вивченні джерел, прецизійність в опрацюванні, врешті, прагнення до їх вичерпності стосовно проблематики, а отже, й до показу багатьох явищ у житті двох сусідніх народів, особлива роль у чому належить президентові Т. Масаріку. Не помилимося, якщо скажемо, що Є. Топінка — гідний продовжувач добрих українсько-чеських традицій у суспільно-громадській і дослідницько-науковій сферах, що коріняться на західноукраїнських землях ще з першої половини XIX ст. та уособлюються з такими особистостями, як Ян-Православ Коубек, Фрац Ржегорж та ін.

Зміст збірника відповідає його назві: Томаш Масарик і українці. Тісний зв'язок між ними вповні доводять публіковані в рецензованій праці документальні пам'ятки. Як відзначив Є. Топінка, особа Т. Масарика в житті українців Чехословаччини є, поза всяким сумнівом, центральною в історії українсько-чеських відносин XX ст. Після поразки визвольних змагань у щойно створеній масариківській Чехословаччині знайшли станови-

¹ Федорук Я. Міжнародна дипломатія і політики України 1654—1657.— Львів, 1996.— Ч. 1: 1654 рік.